

OSPOSOBLJAVANJE ZA SAMOSTALAN RAD I ZAPOŠLJAVANJE OSOBA S INVALIDITETOM

SAŽETAK

U otežanim gospodarskim uvjetima s problemom velike nezaposlenosti u općoj populaciji, osobe s invaliditetom vrlo se teško zapošljavaju. Njihovo obrazovanje i osposobljavanje za rad nije u skladu s potrebama tržišta. Uglavnom se obrazuju (osposobljavaju) za zanimanja koja se više nigdje ne traže, najčešće su informatički neobrazovani, što je u današnjim uvjetima gotovo nepremostiva prepreka zapošljavanju. S gledišta pojedinca, od obrazovanja se očekuje da bude sredstvo za zadovoljenje niza životno važnih potreba i ostvarivanja socijalnih uloga, što ono u stvarnosti najčešće nije. Paradoksalno je da obrazovanje za osobe s invaliditetom ponekad postaje dodatni izvor frustracija i nezadovoljstva, a katkad i prepreka za ostvarivanje nekih prava u sustavu socijalne skrbi i drugim sustavima. Prema koncepciji socijalne isključenosti nezaposlenost kroz dulji vremenski period, što se osobama s invaliditetom uglavnom događa, vodi u siromaštvo i socijalnu izolaciju osoba koje su joj izložene.

¹ Mr. sc. Jela Ergović, socijalna radnica, Centar za socijalnu skrb Dugo Selo, e-mail: jergovic@net.hr

Stručni članak
Primljeno: ožujak, 2007.
UDK: 331.101.21-056.26

Jela Ergović¹
Centar za socijalnu skrb
Dugo Selo

Ključne riječi:

osoba s invaliditetom,
osposobljavanje za
samostalan rad,
zapošljavanje, socijalna
integracija.

PRAVO NA RAD I ZAPOSŁJAVANJE

Većina osoba s invaliditetom, osobito ako se radi o invaliditetu koji postoji od rođenja, djetinjstva ili rane mladosti (urođeni ili nastao kao posljedica povrede ili bolesti), čak i ako se uspiju školovati i osposobiti za neko zanimanje, najčešće nikada ne uspijevaju ostvariti jedno od svojih osnovnih prava - pravo na rad, što bi im omogućilo samostalno življenje primjereno odrasloj dobi. Mnogi od njih najčešće provedu veći dio svoje radne dobi, a ponekad i cijeli radni vijek, prijavljeni kao nezaposlene osobe na Zavodu za zapošljavanje, bezuspješno čekajući zaposlenje i primajući novčanu naknadu od samo 280,00 kuna mjesečno, prema propisima iz socijalne skrbi (Ergović, 2006.).

Europska unija je prije više od jednog desetljeća utvrdila smjer politike prema pravima osoba s invaliditetom utvrdivši strategiju u Priopćenju o integraciji osoba s invaliditetom koju je kasnije potvrdila i Rezolucijom Vijeća ministara iz 1996. godine (Puljiz, 1997.). U utvrđenoj strategiji pravo na rad i zapošljavanje osoba s invaliditetom zauzimaju značajno mjesto, jer je integracija osoba s invaliditetom u zajednicu neostvariva ukoliko se ne ostvaruje pravo na osposobljavanje i zapošljavanje osoba s invaliditetom.

Sabor Republike Hrvatske u travnju 2005. godine, usvojivši Deklaraciju o pravima osoba s invaliditetom (NN 47/05) prihvatio je, barem deklarativno, novu strategiju i odnos prema zapošljavanju i osposobljavanju osoba s invaliditetom. Deklaracija u točki 6. utvrđuje da osobe s invaliditetom imaju pravo na rad, pravo na slobodan izbor zanimanja, pravo na pravedne uvjete rada i jednaku plaću za jednak rad, te pravo na osiguranje za slučaj nezaposlenosti, bolesti i nesposobnosti (NN 47/05), a u točki 15. navodi se da će Republika Hrvatska promicati zapošljavanje osoba s invaliditetom u redovitim radnim uvjetima, kreirajući posebne porezne mjere, kreditne politike i politike poticaja, razvijati strategije zapošljavanja osoba s invaliditetom te osigurati uspostavljanje službi profesionalne orijentacije, obučavanja, rehabilitacije i zapošljavanja (NN 47/05).

Pravo na rad našim je Ustavom utvrđeno kao temeljno ljudsko pravo. Ustav Republike Hrvatske (NN 56/90) utvrđuje da će se zaštititi i uključivanju u društveni život osoba s invaliditetom posvećivati posebna pažnja, a u svrhu promicanja njihovih prava te izjednačavanja osoba s invaliditetom sa svim ostalim građanima u zajednici donesena je Nacionalna strategija jedinstvene politike za osobe s invaliditetom 2003. - 2006. godine (NN 13/03). U nizu dokumenata Ujedinjenih nacija o pravima čovjeka pravo na osposobljavanje za rad i pravo na zaposlenje spadaju u osnovna ljudska prava.

Čovjek radom zadovoljava niz potreba:

- ostvaruje materijalna sredstva potrebna za vlastito uzdržavanje i život
- ostvaruje i potvrđuje svoju socijalnu i građansku ulogu
- uspostavlja međuljudske odnose
- uči i razvija se (Baker, 1991.; Rački, 1998., prema Bilić, Bratković i Dujmović, 2005.).

J. Ergović: Osposobljavanje za samostalan rad i zapošljavanje osoba s invaliditetom

Ostvarivanjem prava na rad pojedinac ostvaruje i pronalazi mjesto u zajednici, uključujući se u pozitivno i svrsishodno vrednovane životne aktivnosti, ostvaruje ekonomsku samostalnost. Uloga rada za odrasle osobe, kako za one bez invaliditeta, tako i za osobe s invaliditetom vrlo je značajna i ima sljedeće funkcije (Bilić, Bratković i Dujmović, 2005.):

- ekonomsku funkciju (egzistencijalna sigurnost)
- socijalnu funkciju (interakcije i međuljudski odnosi)
- psihološku funkciju (očuvanje mentalnog zdravlja, zadovoljnije i kvalitetnije življenje, prevencija društveno neprihvatljivih ponašanja)
- izvor je društvenog statusa i prestiža
- važan je izvor izgrađivanja osobnog identiteta, samopoštovanja i samoaktualizacije (čovjek se kroz rad potvrđuje i ostvaruje).

Radom svatko doprinosi vlastitoj socijalnoj sigurnosti onoliko koliko mu to dopusti osobno stanje invaliditeta te odnosi unutar zajednice. Cilj politike u kojoj se naglašava jednakost prava i mogućnosti osoba s invaliditetom je njihovo zapošljavanje na otvorenom tržištu rada, a tek iznimno u posebnim uvjetima. Osobe s invaliditetom kod nas spadaju u skupinu teško zapošljivih osoba. Nauts (2005.) smatra da je osnovni problem kod zapošljavanja osoba s invaliditetom zastarjela ideja da se za njih, prije svega, treba brinuti društvena zajednica, zbog čega je praksa u velikoj mjeri orijentirana na skrb za osobe s invaliditetom, a ne kako smo to utvrdili našim zakonima i propisima, integraciju i participaciju ovih osoba u zajednici ravnopravno sa svim ostalim članovima društva, primjereno njihovim mogućnostima i potrebama. Isti autor dalje navodi da se u razvijenim zapadno europskim zemljama u ovoj paradigmi dogodila promjena prema kojoj svi ljudi zaslužuju biti dio društvenog života i sudjelovati u njemu.

Aktivna politika zapošljavanja u Republici Hrvatskoj temelji se na punoj, produktivnoj i slobodno odabranoj zaposlenosti. Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN 143/02) usmjerava strategiju zapošljavanja prema ravnopravijem sudjelovanju osoba s invaliditetom na otvorenom tržištu rada predviđajući pri tome za poslodavce, u slučaju zapošljavanja osoba s invaliditetom, različite povlastice. Jednaka prava i mogućnosti za osobe s invaliditetom u pogledu zapošljavanja značila bi osiguravanje učinkovite podrške osobama s invaliditetom na stvarnim poslovima koji bi bili isti kao i za bilo kojeg drugog zaposlenika, uključujući istu plaću, povlastice i uvjete rada, kao i mogućnost napredovanja na poslu.

Rad je skup djelatnosti koje se obavljaju planski i svjesno u cilju ostvarivanja određenih zadataka (Kiperaš 1998., prema Bilić, Bratković i Dujmović, 2005.). Doživljaj sebe u kompetentnom izvođenju svrhovite aktivnosti doprinosi razvijanju pozitivnije slike o sebi čime se sprečava ili ublažava eventualne nepoželjne oblike ponašanja (Bezinović, 1993.). Oliver i sur. (1996.) navode da, primjerice kod osoba s mentalnim retardacijom, rad djeluje na sljedeće načine:

- smanjuje potrebu za institucionalnom podrškom
- razvija radne vještine
- razvija želju za radom i socijalnim interakcijama
- stvara rutinu koja pomaže strukturiranom načinu života.

OSPOSOBLJAVANJE ZA SAMOSTALAN RAD

Profesionalna rehabilitacija dio je procesa rehabilitacije osoba s invaliditetom s ciljem njihovog što potpunijeg uključivanja i socijalne integracije u zajednicu (Kiš-Glavaš, 2004.). Pozitivni zakonski propisi kod nas u Republici Hrvatskoj naglašavaju pravo svakog djeteta na obrazovanje, jednaku dostupnost obrazovanja za sve, uz uvažavanje individualnih sposobnosti.

U stvarnosti se međutim propisi vrlo često ne primjenjuju jer nisu osigurani materijalni, stručni i drugi resursi za njihovu primjenu. U mnogim osnovnim školama prevelik je broj učenika u razredima, učitelji često nisu educirani za rad s djecom s poteškoćama u razvoju. Škole najčešće nisu opremljene didaktičkim i drugim pomagalicama neophodnim za izvođenje nastave, a djeca s poteškoćama kretanja u neke škole, zbog građevinskih prepreka, uopće ne mogu fizički ući. Često roditelji sami, suočeni s nizom problema u redovnoj školi i slabo informirani o pravima svoje djece, traže upućivanje djece u školovanje po posebnom programu, odnosno upućivanje u »posebne škole« (Middelton, 1999.). Iako se normativno podržava školovanje djece s poteškoćama u razvoju u redovnim školama, bar kada je riječ o djeci s lakšim stupnjem poteškoća, u stvarnosti je još uvijek, uz otpor učitelja, prisutno i niz drugih prepreka zbog kojih većina ove djece završava osnovno, a zatim i srednje obrazovanje po posebnim ili prilagođenim programima.

Kada neko dijete u osnovnoj školi manifestira bilo kakve poteškoće u učenju ili prilagodbi koje ukazuju na mogućnost postojanja poteškoće u razvoju, učitelj i školski liječnik upućuju roditelje u postupak vještačenja djeteta radi utvrđivanja primjerenog oblika odgoja i obrazovanja. U vrlo često rutinskim i birokratskim postupcima, više vodeći računa o socijalnim okolnostima nego o sposobnostima djeteta, komisije odlučuju gdje će se dijete dalje školovati, određujući zapravo time u velikoj mjeri njegovu daljnju sudbinu i životni put. Tako se događa da djeca sličnih sposobnosti, ovisno o obiteljskoj situaciji i mjestu stanovanja, dobivaju potpuno različite odluke o daljnjem školovanju, a sve s namjerom da im se pomogne. Primjerice, djeca iz Zagreba, ostajući u vlastitoj obitelji, mogu gradskim prijevozom ili organiziranim prijevozom ustanove putovati u školu u gradu. Djeca iz ruralnih sredina ili manjih gradova nemaju tu mogućnost, te nužno trebaju izdvajanje iz obitelji jer se ne mogu školovati u svom mjestu u kojem imaju samo redovne škole, a roditelji im najčešće ne mogu omogućiti prijevoz niti pratnju do škole u najbližem većem gradu.

J. Ergović: Osposobljavanje za samostalan rad i zapošljavanje osoba s invaliditetom

Unatoč trendu priznavanja i pružanja jednakih mogućnosti osposobljavanja i zapošljavanja osobama s invaliditetom u redovnim uvjetima, u našoj zemlji sustav osposobljavanja za rad i zapošljavanje još uvijek funkcionira po starom neproduktivnom tradicionalnom modelu (Ergović, 2006.). U Zagrebu i okolici, kao i u ostalim dijelovima Republike Hrvatske, djeca s poteškoćama u razvoju mogu se nakon završetka osnovnog školovanja osposobljavati za samostalan rad u vrlo ograničenom broju zanimanja koja su potpuno neprilagođena potrebama tržišta. Osposobljavaju se primjerice za zanimanje pomoćnog kuhara - slastičara, pomoćnog krojača, pomoćnog obučara, pomoćnog pletača, pomoćnog autolimara, pomoćnog autolakirera ili pomoćnog vodoinstalatera. Moguće je još osposobljavanje za pomoćnog vrtlara ili cvjećara, pomoćnog grafičara - kartonažera ili knjigovežu, te pomoćnog soboslikara. Slijepa djeca osposobljavaju se za telefoniste, a iz prakse je poznato da ih vrlo mali broj kasnije uspijeva dobiti odgovarajuće zaposlenje.

Iako se prema Zakonu o socijalnoj skrbi (NN 73/97) ovo pravo u sustavu socijalne skrbi naziva pravom na osposobljavanje za samostalan rad, već iz samog naziva zanimanja za koja se osposobljavaju vidljivo je da se kod većine zanimanja ne radi o školovanju koje ovim mladim ljudima omogućuje da jednoga dana, nakon što prođu određeno razdoblje rada pod nadzorom starijeg i iskusnijeg kolege, doista mogu samostalno raditi. Već na samom početku su »razvrstani« u pomoćna zanimanja tako da se kod prijave Zavodu za zapošljavanje radi traženja zaposlenja, te kod zapošljavanja, jasno vidi da neće moći samostalno raditi najčešće ni nakon više godina rada, ako se ikada uopće uspiju zaposliti u zanimanju za koje su osposobljeni.

Autorica Kiš-Glavaš (2004.) smatra da, iako obrazovanjem osobe s invaliditetom neće u mnogim slučajevima postati aktivni građani, obrazovanje im postaje alat pomoću kojeg će se barem neki pojedinci lakše zaposliti, bolje i kompetentnije zagovarati svoja prava, te postati samostalnije osobe koje su manje ovisne o drugima. Smatra da je »mogućnost njihova kvalitetnijeg izbora i stvaranje dostojnog života koji će oni sami cijeniti, najviše što većina osoba s invaliditetom od obrazovanja mogu dobiti« (Kiš-Glavaš, 2004.:6). Da je to doista tako i da nakon završenog osposobljavanja za rad, osobe s invaliditetom rijetko dobivaju zaposlenje, potvrđuju i podaci Hrvatskog zavoda za zapošljavanje iz 2003. godine prema kojima su od ukupnog broja 306 594 nezaposlenih osoba, 7 537 ili 2,46% nezaposlenih osoba osobe s invaliditetom (Kiš-Glavaš, 2004.). Većina nezaposlenih osoba s invaliditetom su osobe bez radnog staža (41,8%), što znači da se nikada nisu uspjele zaposliti, dok je u općoj populaciji među nezaposlenima 26,2% osoba bez radnog staža.

Podaci govore da se velika većina osoba s invaliditetom nikada ne uspije zaposliti, što potvrđuje paradoksalnu činjenicu da zajednica ulaže sredstva u školovanje i osposobljavanje za rad osoba s invaliditetom, ali im ne omogućuje zapošljavanje (Urbanc, 2005.).

Manji broj mladih osoba s tjelesnim invaliditetom, ako nemaju drugih dodatnih poteškoća u razvoju, mogu se u Gradu Zagrebu primjerice uključiti u program

osposobljavanja u srednjoj upravnoj školi te steći zvanje administrativne tajnice ili upravnog referenta. Ovakvo školovanje za osobe s tjelesnim invaliditetom moguće je samo u jednoj ustanovi u Zagrebu i to u Centru za odgoj i obrazovanje u Dubravi ili u redovnoj Upravno-birotehničkoj školi. Najsretniji ili najuporniji će možda nakon završetka ovakvog srednjeg školovanja pronaći zaposlenje u struci, ako njihov invaliditet nije »previše vidljiv« ili »pretežak«, a najuporniji će nastaviti studije na nekom fakultetu.

Problem vezan uz školovanja u redovnim srednjim školama za djecu s poteškoćama u razvoju je da, ukoliko se odluče polaziti redovnu srednju školu i uspiju se upisati, ne mogu prema važećim zakonskim propisima ostvariti nikakvo pravo zbog svog invaliditeta. U slučaju da polaze nastavu u ustanovi za djecu s tjelesnim invaliditetom, mogu ostvarivati pravo na skrb izvan vlastite obitelji kao tjedni, dnevni ili poludnevni smještaj u ustanove, sukladno Zakonu o socijalnoj skrbi (NN 73/97) ili bar troškove prijevoza do škole sukladno Pravilniku o uvjetima i načinu ostvarivanja prava na osposobljavanje za samostalan život i rad (NN 62/98). Do stupanja na snagu najnovijeg Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o socijalnoj skrbi (NN 79/07), nakon završenog školovanja osobe s invaliditetom koje su se školovale u redovnim školama po redovnim programima, nisu mogle ostvariti pravo na novčanu naknadu do zaposlenja. Od srpnja 2007. godine osnovni uvjet za ostvarivanje prava na naknadu do zaposlenja je postojanje invaliditeta, koji mora biti utvrđen, odnosno teža zapošljivost osobe zbog njezinog invaliditeta.

Iako nemogućnost ostvarivanja prava, primjerice na troškove prijevoza, naizgled zvuči nebitno, za roditelje djece s tjelesnim invaliditetom katkad je presudna činjenica zbog koje donose odluku da njihovo dijete ne upisuje redovnu srednju školu već se odlučuju za školovanje i smještaj djeteta u ustanovu za djecu s tjelesnim invaliditetom. Problemi putovanja u školu iz mnogih udaljenijih seoskih sredina slabe prometne povezanosti, za obitelji slabijeg materijalnog statusa zbog visokih troškova prijevoza često su odlučujući činitelj u donošenju odluke. Ovakvi su propisi nepravedni i nelogični. Djeci s tjelesnim invaliditetom koja žele zajedno s drugom djecom bez invaliditeta sudjelovati u svakodnevnom životu zajednice školujući se u redovnoj srednjoj školi, to onemogućavaju ne priznajući im prava zbog njihovog invaliditeta ako ostanu u redovnoj školi. Iskustva iz prakse pokazuju da ovakvim zakonskim rješenjima nisu nezadovoljni samo roditelji djece s invaliditetom, nego i socijalni radnici i drugi stručnjaci koji se bave problematikom ovog posebno osjetljivog dijela naše populacije.

Pravo na osposobljavanje za samostalan rad s poteškoćama u razvoju nakon završetka osnovnog školovanja do konca 1997. godine kod nas je bilo regulirano propisima iz sustava mirovinskog osiguranja. Stupanjem na snagu Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o socijalnoj skrbi iz 1997. godine (NN 73/97), s početkom primjene od 01. siječnja 1998. godine, osposobljavanje za samostalan rad postaje jedno od prava u sustavu socijalne skrbi. Promjena sustava u kojem se odlučuje o ovom pravu donijela je, prema iskustvima iz prakse, neke pozitivne pomake. Dok u sustavu mirovinskog osiguranja ovo pravo nisu

mogla ostvariti djeca poljoprivrednika ili radnika zaposlenih u inozemstvu, promjenom propisa i sustava u kojem se pravo ostvaruje činjenica zaposlenosti roditelja prestaje biti jedan od uvjeta za ostvarivanje prava djece na osposobljavanje.

Može se, također temeljem praktičnih iskustava, zaključiti da je ovakvo zakonsko rješenje logičnije, za roditelje djece s poteškoćama prihvatljivije te da se interes djece na taj način bar malo bolje ostvaruje. Centri za socijalnu skrb djeluju na lokalnoj razini tako da su dostupniji obiteljima i djeci, te imaju veću mogućnost suradnje s drugim institucijama i službama koje se bave djetetom s poteškoćama u razvoju. Roditelji i djeca mogu svakodnevno, odnosno kada god to trebaju, doći u Centre radi savjetovanja i traženja informacija i usluga socijalnog rada što povećava mogućnost bolje zaštite i ostvarivanja djetetovih prava. U Centrima za socijalnu skrb su, uz socijalne radnike zaposleni (ili bi to trebali biti) defektolozi različitih usmjerenja koji su educirani za rad na problematici osoba s invaliditetom. Socijalni radnici odlaze u obitelji djece i osoba s invaliditetom, a u rješavanju njihovih poteškoća izrađuju individualni plan i program za rješavanje problema svakog pojedinca (obitelji). Centri imaju veću mogućnost pomoći osobi s invaliditetom koju su upoznali još u djetinjstvu da se integrira u svojoj lokalnoj zajednici, a katkad i da pronade zaposlenje (ranije se često događalo da se u Centar osoba s invaliditetom javi tek nakon što je završila osposobljavanje, iako je od djetinjstva imala poteškoće u razvoju).

MODELI ZAPOŠLJAVANJA OSOBA S INVALIDITETOM

Nakon završetka obrazovanja, odnosno osposobljavanja za rad, osobe s invaliditetom trebale bi, kao i mlade osobe bez invaliditeta nakon završenog školovanja, imati mogućnost zapošljavanja što bi im omogućilo ekonomsku neovisnost i ulazak u svijet odraslih.

Za osobe s težim invaliditetom koje se ne mogu zaposliti ili održati na radnom mjestu u redovnim uvjetima, predviđeno je zapošljavanje u posebnim uvjetima, u posebnim za to osnovanim ustanovama, zapošljavanje na obiteljskim gospodarstvima ili samozapošljavanje. Mnogi najčešće ostaju kod kuće uz roditelje koji ih i dalje uzdržavaju jer je zapošljavanje osoba s invaliditetom povezano s nizom objektivnih i subjektivnih poteškoća.

Čak i ako se uspiju zaposliti, javljaju se poteškoće u zadržavanju radnog mjesta. Upravo zbog toga promišljaju se modeli zapošljavanja, te tako Mašović (1993.) navodi nekoliko modela zapošljavanja osoba s invaliditetom:

- **Radni centri** - uključuju osobe s invaliditetom nakon završenog osposobljavanja, a radi stjecanja radnih navika i učenja određenih radnih operacija.
- **Zaštitne radionice** - u njima osobe s invaliditetom proizvode neke jednostavnije artikle i predmete za tržište, često u kooperaciji s nekim drugim proizvođačima. U radionicama su naglašeni socijalizacijski sadržaji.
- **Predprofesionalni centri** - uključuju osobe s invaliditetom pred kraj njihova školovanja ili nakon što je ono završeno, a radi pripreme za rad na radnom mjestu,

učenja izrade različitih predmeta, stjecanja radnih navika i usvajanja socijalizacijskih vještina.

- **Profesionalni programi** - odnose se na osposobljavanje za rad u određenim zanimanjima kojima će se kasnije baviti.
- **Radna obuka** - instruktor na radnom mjestu obučava osobe s invaliditetom za rad na radnom mjestu na kojem se pretpostavlja nastavak zaposlenja nakon završetka radne obuke.
- **Radionice domaće radinosti** - mala privreda ili samozapošljavanje osoba s invaliditetom gdje jedna ili više osoba s invaliditetom osnivaju radionicu kod kuće, uz podršku i pomoć lokalne zajednice.
- **Redovno zaposlenje** - zapošljavanje osoba s invaliditetom na radnom mjestu u redovnim uvjetima ravnopravno s ostalim zaposlenicima.

Iskustva iz prakse pokazuju da se osobe s invaliditetom vrlo rijetko uspijevaju zaposliti i zadržati na radnom mjestu, te da većina navedenih modela zapošljavanja u stvarnosti nije dovela do manje nezaposlenosti osoba s invaliditetom. Iskustva su također pokazala da u zaštitnim radionicama i zaštitnim programima dolazi do okupljanja osoba sličnih teškoća što ih ponovno vodi u segregaciju, a njihov rad se najčešće pretvara u radno-okupacione aktivnosti koje ih slabo motiviraju, osobito zato što su za taj rad slabo plaćeni ili uopće nisu plaćeni. S druge strane, među teoretičarima i praktičarima kao i među osobama s invaliditetom, prevladava mišljenje da osobe s invaliditetom (osim kada se radi o osobama s najtežim zdravstvenim oštećenjima koje nisu radno sposobne), mogu raditi na nekom poslu ako im se pruži mogućnost, osposobi ih se za taj posao i osigura im se primjerena podrška. Iz ovakvog uvjerenja stvorena je ideja novog modela zapošljavanja osoba s invaliditetom - zapošljavanje uz podršku.

ZAPOŠLJAVANJE UZ PODRŠKU

Zapošljavanje uz podršku je model zapošljavanja koji se temelji na ideji da svaka osoba može biti zaposlena na plaćenom poslu ako joj je osigurana adekvatna podrška. Iskustva pokazuju da se osobe s invaliditetom u većini slučajeva vrlo teško uključuju u kompetitivnu radnu sredinu. Ukoliko se i uspiju zaposliti u redovnim radnim uvjetima, zbog nerazumijevanja poslodavca, slabe i neprilagođene organizacije posla, potpunog izostanka bilo kakve potpore, ne uspijevaju zadržati zaposlenje kroz dulji period (Ergović, 2006.). Konceptija zapošljavanja uz podršku javlja se prvi put u SAD-u osamdesetih godina prošlog stoljeća (Bradock i sur., 2000). Još 1990. godine preko 72 000 ljudi u SAD-u bilo je obuhvaćeno agencijama za zapošljavanje uz podršku (Wehman, 1992., prema Bilić, Bratković i Dujmović, 2005.). U zemljama Europske unije ovaj se oblik zapošljavanja osoba s invaliditetom sve više razvija, a svaka zemlja prilagođava programe vlastitom socijalnom i ekonomskom kontekstu.

J. Ergović: Osposobljavanje za samostalan rad i zapošljavanje osoba s invaliditetom

Zapošljavanje osoba s invaliditetom uz podršku zasniva se na potpuno drugačijem pristupu od tradicionalnih oblika zapošljavanja osoba s invaliditetom te kompetitivnog zapošljavanja u redovnim uvjetima utemeljenog na tržišnom principu. Polazi od uvjerenja da svim ljudima, bez obzira na vrstu i stupanj težine njihova invaliditeta, treba osigurati i pružiti podršku za rad u zajednici. Zapošljavanje uz podršku je model zapošljavanja koji razvija viziju po kojoj se, uz učinkovitu podršku osobama s invaliditetom, poslodavcima može pokazati da je zapošljavanje osobe s invaliditetom vrijedna poslovna odluka kojom ne samo da će omogućiti zaposlenje nekoj osobi, već će stvoriti mogućnost razvijanja temeljnih ljudskih vrijednosti - osjećaja pružanja podrške kod drugih sudionika u radnom procesu - kolega na poslu. Ovakva koncepcija zapošljavanja znači »mijenjanje položaja osoba s invaliditetom iz dosadašnjeg simboličnog i statusnog položaja u dinamičan jednakopravni odnos« (Žganec, 2005.:8). U cilju ostvarivanja projekta zapošljavanja uz podršku Žganec (2005.) ističe potrebu prilagodbe promjenama na inovativan način, potičući i kreirajući nova zanimanja koja će osigurati integraciju osoba s invaliditetom u lokalnoj zajednici. Cilj ovog modela zapošljavanja nije uključiti osobu s invaliditetom koja je za to spremna u rad, već u zajednici pronaći ili prilagoditi poslove osobama s invaliditetom, te im osigurati potrebitu i primjerenu podršku i obučavanje na radnom mjestu.

Zapošljavanje uz podršku, prema Bilić, Bratković i Dujmović (2005.) definira se kao plaćeno zapošljavanje osoba s invaliditetom za koje je kompetitivno zapošljavanje u potpunosti ili gotovo nemoguće te trebaju podršku na radnom mjestu. Podrška se može osigurati u aktivnostima treninga za radno mjesto, organiziranjem transporta do mjesta rada, kontinuiranim praćenjem i podrškom na radu (Bratković, 2005.). Ista autorica pod zapošljavanjem uz podršku podrazumijeva zapošljavanje kao suvremenu alternativnu službu radne rehabilitacije, odnosno plaćeni rad u integriranim uvjetima uz kontinuiranu podršku na otvorenom tržištu rada (Bratković, 2005.).

S obzirom na način smještaja osobe s invaliditetom u radnoj sredini, razlikuje se nekoliko modela zapošljavanja uz podršku (Rusch i Hughes, 1990.; Gerhardt i Holmes, 1997.; Lutfiyya, Rogan i Shoultz, 1998., prema Bilić, Bratković i Dujmović, 2005.):

- **Model individualnog zapošljavanja** je model zapošljavanja uz podršku u kojem je individualizirani pristup ključan za zapošljavanje osoba s težim stupnjem invaliditeta. Cilj je ovog modela pronaći odgovarajuće poslove za pojedine osobe s invaliditetom u njihovoj lokalnoj zajednici jer zbog težine svog invaliditeta nisu u mogućnosti prihvatiti zaposlenje u udaljenijem mjestu, nisu u mogućnosti samostalno živjeti i potpuno se odvojiti od svoje obitelji i poznate sredine.
- **Skupni ili »enklava« model** odnosi se na zapošljavanje grupa osoba s invaliditetom koje će raditi uz podršku radnog asistenta na radnom mjestu koji će biti zadužen i educiran za nadzor, praćenje i podršku osoba s invaliditetom osposobljenih za određene pomoćne poslove.

- **Model mobilnih skupina** daje mogućnost zapošljavanja tri do osam osoba s invaliditetom koje, uz jednog ili dva asistenta, u svojoj lokalnoj zajednici pružaju građanima određene usluge za koje su osposobljeni.
- **Mala poduzeća** koja mogu osnovati osobe s invaliditetom zajedno s članovima svoje obitelji ili prijateljima, radi obavljanja određenih poslova.

Osobe s invaliditetom u najvećem broju slučajeva trebaju podršku iz okoline i podršku u zapošljavanju te na radnom mjestu. Za razliku od tradicionalnih individualnih programa utemeljenih na modelu deficita, osobno usmjereni pristup modela zapošljavanja uz podršku, u kojem su osoba s invaliditetom i njezine potrebe i mogućnosti na prvom mjestu, nastao je s ciljem aktivne podrške u uključivanju osoba s invaliditetom u njihovu lokalnu zajednicu, ali i radnu sredinu (Bratković, 2005., prema Ergović, 2006.).

Rezultati istraživanja kvalitete života provedenog radi usporedbe kvalitete života osoba s invaliditetom zaposlenih uz podršku, u odnosu na kvalitetu života osoba s invaliditetom zaposlenih u zaštitnim radionicama, pokazali su da bolju kvalitetu života imaju osobe zaposlene uz podršku (McCaughrin, 1993.; Beyer i Kilsby, 1998., prema Bilić, Bratković i Dujmović, 2005.). Također se pokazalo da su osobe s invaliditetom zadovoljnije vlastitim aktivnostima na poslu nego u dnevnim centrima jer ostvaruju šire socijalne kontakte, uspostavljaju prijateljstva i emocionalne veze s osobama bez invaliditeta (Bass, 1996.; Beyer i Kilsby, 1998., prema Bilić, Bratković i Dujmović, 2005.). Možemo pretpostaviti da osobe koje rade u zaštitnim radionicama uglavnom ostvaruju socijalne kontakte s drugim osobama s invaliditetom, dok osobe zaposlene uz podršku imaju veće mogućnosti socijalnih kontakata, uspostavljanja prijateljstava i emocionalnih veza i s osobama bez invaliditeta, što ih čini zadovoljnijim kvalitetom svoga života.

Potreba za visokom fleksibilnošću u radu i pokretljivošću radne snage (Oračić, 1997.) dodatna je okolnost koja otežava položaj osoba s invaliditetom kod zapošljavanja ili zadržavanja zaposlenja. Unatoč formalnoj osposobljenosti za samostalan život i rad, mnogo osoba s invaliditetom ipak treba pomoć obitelji ili druge bliske osobe u zadovoljavanju nekih svakodnevnih potreba. Odvajanje od obitelji stoga im je često nemoguće, a osobito ako se tome doda niske i nestimulativne zarade koje su najčešće nedovoljne za samostalno stanovanje i podmirivanje životnih troškova. Slabija socijalna snalažljivost koju mlade osobe s invaliditetom često nisu uspjele razviti u dovoljnoj mjeri, jer su veći dio života provele u zaštićenim uvjetima ili u ustanovi za vrijeme odrastanja i školovanja ili uz vlastite roditelje koji djecu s invaliditetom u pravilu više zaštićuju od djece bez invaliditeta, postaje također jedna od prepreka kod zapošljavanja.

ZAKLJUČAK

Nezaposlenost osoba s invaliditetom nekoliko je puta veća od nezaposlenosti u općoj populaciji (Teodorović, 2005.), čemu su razlog ne samo predrasude i diskriminacija u

zapošljavanju nego i slaba pripremljenost mladih osoba s invaliditetom za samostalan rad i život u realnim životnim uvjetima.

S obzirom na niz prepreka s kojima se u ostvarivanju prava na rad i zapošljavanje suočavaju mlade osobe danas, a osobito mlade osobe s invaliditetom, moglo bi se postaviti pitanje smisla postojećeg sustava osposobljavanja za samostalan rad kada im taj rad možda nikada neće biti omogućen. Ipak, ma kako male mogućnosti zapošljavanja bile, socijalni radnici osposobljavanju i školovanju osoba s invaliditetom pridaju veliku važnost te nastoje motivirati svaku osobu s invaliditetom kao i njezinu obitelj da ustraje i osposobi se što je moguće više, a u skladu sa svojim sposobnostima i interesima. Osposobljavanje u koje se uključuju, ma kako se u današnjim uvjetima slabih mogućnosti zapošljavanja katkad činilo besmisleno i neprimjereno, osobito s obzirom na mogući izbor zanimanja, ipak osnažuje osobe s invaliditetom u aktivnijem samozastupanju svojih prava i interesa, te ravnopravnijem sudjelovanju u životu zajednice kojoj pripadaju i koja pripada njima.

- Nužno je međutim utjecati na promjene u sustavu obrazovanja na način da se djeca s poteškoćama u razvoju u što većem broju obrazuju u redovnim školama.
- Odgojno obrazovni sustav treba učiniti dostupnim svima, kako djeci bez poteškoća, tako i djeci s poteškoćama u razvoju.
- Potrebno je permanentno educirati učitelje i nastavnike za rad s djecom s poteškoćama u razvoju.
- Za djecu koja zbog svog zdravstvenog stanja nisu u mogućnosti dolaziti u školu, potrebno je organizirati nastavu kod kuće.

U razvijanju ovakvog pristupa obrazovanju djece s poteškoćama u razvoju, nije dovoljno samo donijeti zakone koji će promovirati inkluzivan pristup. Važno je za svako pojedino dijete posredovati u školi, kod djetetovog liječnika, školskog liječnika i roditelja djeteta, kako bi, ako je to ikako moguće, ostalo u redovnoj školi i svojoj vlastitoj obitelji i socijalnoj sredini.

- Sustavno i permanentno djelovati na smanjenju i uklanjanju predrasuda prema zajedničkom školovanju djece s poteškoćama i djece bez poteškoća u redovnim školama koje su često prisutne kod roditelja i učitelja. Predrasude prema djeci s poteškoćama u razvoju kao i prema odraslim osobama s invaliditetom nisu naslijeđene, već naučene i mogu se mijenjati kao i svi drugi stavovi kroz iskustva stečena u interakciji s ovim osobama. Uključivanje djece različitih vrsta i težine invaliditeta u redovan odgojno-obrazovni sustav prvi je korak prema tome cilju (Teodorović, 2005.).
- U okviru mogućih resursa potrebno je kreirati nova zanimanja primjerena individualnim mogućnostima osoba s invaliditetom u strukama koje će se ipak moći zapošljavati u suvremenim gospodarskim i tehnološkim uvjetima.
- Potrebno je uspostaviti mreže stručnih službi koje bi koordinirano djelovale radi pružanja podrške osobama s invaliditetom u rješavanju njihovih poteškoća, pa tako i u zapošljavanju i uključivanju u radnu i lokalnu sredinu.

- Nakon završetka osposobljavanja, lokalna zajednica u kojoj živi osoba s invaliditetom trebala bi stvoriti uvjete u kojoj će mlada osoba s invaliditetom naći svoje radno mjesto, prilagođavajući poslove konkretnim osobama u sredinama u kojima žive, te osigurati trajnu podršku na poslu osobi s invaliditetom koja se zaposli.
- Zapošljavanjem osoba s invaliditetom ne bi se samo poboljšala kvaliteta njihovog života i zadovoljstvo životom osoba s invaliditetom i njihovih obitelji, već bi se smanjivanjem broja korisnika različitih prava iz socijalne skrbi i zdravstvenog osiguranja, smanjila i izdvajanja iz državnog proračuna što je za zajednicu svakako ekonomski isplativije.

LITERATURA:

1. Bezinović, P. (1993). Samopoštovanje i percepcija osobne kompetentnosti. **Godišnjak zavoda za psihologiju**, 2. Rijeka: Pedagoški fakultet, 7-12.
2. Bilić, M., Bratković, D. & Dujmović, R. (2005). Zapošljavanje uz podršku osoba s intelektualnim teškoćama. U: Bratković, D. (ur.), **Zapošljavanje uz podršku**. Zagreb: Udruga za promicanje inkluzije, 29-70.
3. Bratković, D. (2005). Kvaliteta življenja odraslih osoba s intelektualnim teškoćama. U: Bratković, D. (ur.), **Zapošljavanje uz podršku**. Zagreb: Udruga za promicanje inkluzije, 23-27.
4. Bradock, D., Hemp, R., Parish, S. & Rizzolo, M. C. (2000.) **The state of the States in developmental disabilities**. Chicago: University of Illinois.
5. Deklaracija o pravima osoba s invaliditetom (2005). **Narodne novine**, 47/05.
6. Ergović, J. (2006). **Poštivanje prava, kvaliteta i zadovoljstvo životom osoba s invaliditetom**. Magistarski rad. Zagreb: Studijski centar socijalnog rada.
7. Kiš-Glavaš, L. (2004). Profesionalna rehabilitacija osoba s invaliditetom. U: **Poseban prilog Andragoškog glasnika**, 12.
8. Mašović, S. (1993). Radne mogućnosti osoba s mentalnim hendikepom. **Naš prijatelj**, 4, 26-31.
9. Middleton, L. (1999). **Disabled children: Challenging social exclusion**. Oxford: Blackwell Sc. Ltd.
10. Nacionalna strategija jedinstvene politike za osobe s invaliditetom u razdoblju 2003. - 2006. (2003). **Narodne novine**, 13/03.
11. Nauts, J. (2005). Razvoj modela velikih poduzeća u vlasništvu osoba s invaliditetom. U: Valle, J., Nauts, J. & Golubić - Voudstra, V. (ur.), **Završno izvješće Matra projekta - Implementacija struktura podrške za osobe s invaliditetom u Hrvatskoj**. Izazov. Nizozemska: Activa. Enschede.
12. Oliver, J., Huksley, P., Bridges, K. & Mohamed, H. (1996). **Quality of life and mental health services**. London and New York: Routledge.

13. Oračić, D. (1997). Zakon o radu u svjetlu komparativnih istraživanja o nezaposlenosti. **Revija za socijalnu politiku**, 4 (1), 1-7.
14. Puljiz, V. (1997). **Europska socijalna povelja** /revidirana/ (1996.) **Revija za socijalnu politiku**, 4 (1), 41-53.
15. Pravilnik o uvjetima i načinu ostvarivanja prava na osposobljavanje za samostalan život i rad (1998). **Narodne novine**, 62/98.
16. Urbanc, K. (2005). Medicinski, socijalni ili neomedicinski pristup skrbi za osobe s invaliditetom. **Ljetopis studijskog centra socijalnog rada**, 12 (2), 321-332.
17. Teodorović, B. (2005). Modeli u rehabilitaciji osoba s teškoćama u razvoju. U: Bratković, D. (ur.), **Zapošljavanje uz podršku**. Zagreb: Udruga za promicanje inkluzije.
18. Ustav Republike Hrvatske (1990). **Narodne novine**, 56/90.
19. Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (2002). **Narodne novine**, 143/02.
20. Zakon o socijalnoj skrbi (1997). **Narodne novine**, 73/97.
21. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o socijalnoj skrbi (2007). **Narodne novine**, 79/07.
22. Žganec, N. (2005). Predgovor. U: Valle, J., Nauts, J. & Golubić - Voudstra, V. (ur.), **Završno izvješće Matra projekta - Implementacija struktura podrške za osobe s invaliditetom u Hrvatskoj. Izazov**. Nizozemska: Activa. Enscede.

Jela Ergović
Center for Social Welfare
Dugo Selo

TRAINING FOR INDEPENDENT WORK AND EMPLOYMENT OF DISABLED PEOPLE

SUMMARY

In severe economic conditions, with high levels of unemployment in the general population, disabled persons find it difficult to get a job. Their education and training does not suit the job market trends. They are usually educated (trained) for the professions that are no longer in demand, and in most cases are often computer illiterate, which makes it extremely difficult for them to find employment. From the individual's point of view, education is supposed to provide for the basic needs of life and ensure the fulfilment of social roles, but in reality it often fails to achieve this. It is paradoxical that the education disabled people receive sometimes becomes an additional source of frustration and discontent, even becoming a hindrance to the realization of the rights and benefits of the social welfare system. According to the concept of social exclusion, a long-term unemployment, which is a common problem faced by disabled people, leads to poverty and social isolation of persons subjected to it.

Key words: disabled person, training for independent work, employment, social integration.